

Geheimen

van Berg en Rijn

Het wonder van Cunera

Docenten Handleiding

Intro

Welkom bij het thema Het wonder van Cunera. Een grote kerk midden in het kleine stadje Rhenen doet wel vermoeden dat hier in het verleden zich iets bijzonders afspeelde. In dit thema focussen we ons vooral op de rol die de verering van de Heilige Cunera in de geschiedenis van de omgeving speelde. We bezoeken de kerk en lopen naar het Cuneraheuveltje. Wat gebeurde er in die tijd, lang geleden toen duizenden pelgrims jaarlijks naar Rhenen kwamen!

Elk kind op de basisschool in Rhenen, Elst of Achterberg, moet de belangrijkste dingen van de plaatselijke geschiedenis kennen, dat was de wens van de directeurs van de basisscholen. Tussen muren en poorten is echt een thema voor groep 5/6, de doelgroep van het project. Bovendien snijdt het een belangrijk thema voor de plaatselijke geschiedenis aan.

De thema's hebben een vaste opbouw:

1. *Vertelling*. Een pakkende introductie op het thema.
2. *Leestekst*. Bevat de highlights uit deze omgeving en de kern van het thema
3. *Korte opdrachten*. Kun je gebruiken als individuele verwerking van de leestekst, maar nodigen vaak ook uit tot doordenken en discussie. Net wat je wilt.
4. *Kernopdracht*. Is een zorgvuldig ontworpen opdracht waarbij we écht de diepte ingaan. In dit thema is dat het creatief werken met het Middeleeuwse schilderij.

De onderdelen zijn zoveel mogelijk modulair ontworpen. Je kunt dus ook dingen weglaten. Het materiaal kun je binnenkort van een speciale website downloaden. Op die website komen ook filmpjes en verwijzingen naar andere websites. Een goudmijn voor de leerkracht die wil werken over de geschiedenis van Rhenen.

Bij dit thema hoort eigenlijk een museumbezoek. Gewenst is dat elke basisschoolleerling tenminste één maal in het stadsmuseum is geweest. Samen met het Stadsmuseum is een prachtige museumles in ontwikkeling, die aansluit op Tussen muren en poorten én op het andere reeds ontwikkelde thema Schatten en schatzoeken.

Meewerken en meedenken

Al het materiaal is uitgetoetst in de groepen 5 en 6 van de Willem Teellinckschool in Achterberg. Het was fantastisch! Dat zo'n thema leeft bij kinderen kwam overtuigend naar voren. Maar tegelijk is ook jullie mening van belang. De projectgroep stelt op prijs als je het materiaal doorleest en een mini-enquête invult. Na deze ronde wordt de volgorde van de onderdelen en de lay-out definitief vast gesteld.

Met vriendelijke groet,

Werkgroep PEER (Projectgroep Erfgoed Educatie Rhenen)

Doelen

‘Het wonder van Cunera’ opent een nieuwe, veelkleurige wereld voor de kinderen:

- Ze laat kennismaken met de Cunerakerk
- Ze laat kennismaken met het fenomeen pelgrimeren, vroeger en nu
- Ze laat kinderen op speelse wijze nadenken over belangrijke bronnen: middeleeuwse wonderverhalen. Dit gebeurt in de kernopdracht

Introductie:

1. Plaats het beeld van Cunera op het bord uit de lade *Magazijn Powerpoint Beelden Algemeen op het Digibord/ het wonder van Cunera/Pelgrimteken van Cunerabedevaart*.
 2. Daarna op het Digibord de beelden uit de lade *Magazijn Powerpoint/ Het wonder van Cunera/ Beeld Cunera in de Cuneratoren/detail van het schilderij Het beleg van Rhenen/ Het doksaal*.
 3. Vertel de klas dat ze een verhaal gaan horen over een tijd lang geleden. De tijd van de Heilige Cunera en de tijd dat mensen naar Rhenen kwamen om heil en genezing te vinden op haar voorspraak.
- Vertel de klas dat veel dingen uit dit verhaal echt gebeurd zijn (bespreek nog niet welke).

Woorden die cursief zijn gedrukt worden toegelicht bij de achtergrondinformatie hieronder.

Vertelling

Splatjss! Elo hijgt van kou en schrik! 'Ahh!' Een plons waterdruppels! Het is dan wel zomer, maar als de veerman met zijn roeiriem een plons water in je gezicht slaat, schrik je toch. Ook opa die naast Elo zit is nat geworden. 'Hé veerman, kun je niet opletten! Vertellen en varen, dat gaat bij jou niet samen! Zo komen we nat in Rhenen!' Tsja, dat klopt! De veerman is net bij het spannendste gedeelte van zijn verhaal en dacht zeker dat zijn roeiriem een zwaard was. Hij trekt zich van het gelach en de opmerkingen van de mensen uit zijn bootje niets aan en vertelt verder: 'Het was vreselijk, die woestelingen zwaaien met hun zwaarden! Ze zouden al die 11.000 meisjes vermoorden, allemaal! Maar weet je wat er toen gebeurde?' De veerman zwijgt en kijkt naar de mensen uit zijn bootje. Elo rilt, maar niet van de kou. Natuurlijk kent hij het verhaal van Cunera. Cunera, de jonge vrouw die lang geleden samen met 11.000 andere meisjes op bedevaart in Rome was geweest. Die in Duitsland, in Keulen werden aangevallen door heidenen. Woeste soldaten die hielden van vechten en een hekel hadden aan christenen! Die toen veel meisjes vermoordden, maar Cunera niet... De veerman gaat verder: 'Gelukkig! Koning *Radboud* uit Rhenen! Hij kreeg medelijden. Toen niemand het zag sloeg hij vliegensvlug zijn grote mantel om één van de meisjes heen. Met het meisje onder zijn mantel wandelde hij weg en hij bracht haar naar Rhenen, naar zijn paleis. Die jonge vrouw heette Cunera. Cunera was christin. Ze vertelde aan de koning, zijn vrouw en zijn dienaren over God. Ze was goed voor andere mensen. Vriendelijk, behulpzaam! De koning luisterde graag naar haar. 'Jij mag de sleutel van mijn burcht, Cunera', zo sprak hij. Hij vertrouwde haar! Maar zijn vrouw haatte Cunera! Zij was jaloers.'

Even kijkt de veerman over zijn schouder. Ze gaan goed! Met langzame slagen varen ze over de Rijn en de Cuneratoren komt steeds *dichterbij*! 'Toen Radboud op een dag samen met zijn dienaren ergens naar toe moest, sloeg ze haar slag. Ze riep een paar van haar dienstmeisjes om te helpen. Ze grepen Cunera. Ze deden een doek strak om haar hals zodat ze geen adem kon krijgen en ze stierf. Cunera ging naar de hemel Haar lichaam bleef op aarde en die valse koningin begroef dat lichaam in vloer van de paardenstal. Niemand zou er achter komen waar Cunera was gebleven! Maar zie! [...verder afmaken....] De koning kwam terug en zijn dienaren brachten de paarden naar de stal. En toen gebeurde het wonder! De paarden wilden de stal niet in. Ze steigerden, wilden weggrennen. Wat raar! De dienaren gingen in de stal graven en vonden het lichaam van Cunera. *En toen...*'

'Uche, Uche, uche, uche uche'. Opa barst los in een vreselijke hoestbui. De stem van de veerman is niet meer te horen. Bezorgd klopt Elo opa op de rug. Gelukkig de hoestbui is over en opa hijgt nog na. 'Goed dat je naar de *Cuneraprocessie* gaat, man!' De vrouw naast opa klopt hem op de knie. Ja, Elo en opa gaan naar de Cuneraprocessie, de optocht die morgen gehouden gaat worden. Als je de

Cunerakerk bezoekt en meedoet aan de Cuneraprocesie kan Cunera je genezen! Misschien dat opa wel genezen gaat worden! 'Ja, ja', de veerman knikt. 'Cunera heeft al verschillende wonderen gedaan en er zijn al veel zieken in Rhenen die genezen willen worden!'

Bom! De veerboot botst tegen de houten steiger. Ze zijn er! En dat maakt een einde aan de verhalen. Ze stappen uit, juist als de klokken van de Cunarakerk gaan luiden. Wat klinkt dat machtig en vrolijk! Gelijk naar de kerk! Daar kan opa misschien vandaag al genezen worden!

Bij de kerk is het enorm druk. Elo kijkt zijn ogen uit. De *toren* is het hoogste gebouw dat hij ooit heeft gezien. Wat een enorme kerk. En de mensen! Wat ziet die man er uit! Vol ontzetting kijkt hij naar een man met een rode bult op *zijn keel*, zo groot als een ei. Naast hem klinken benauwde geluiden. Een meisje van zijn leeftijd strompelt hijgend met de mensen mee. Met beide handen houdt ze *haar keel* vast. En achter hem klinkt de rauwe hoest van opa. Uche, uche! Daar is de grote kerkdeur.

[dia]

In een flits ziet Elo *het stenen beeld* van Cunera boven de opening. De wurgdoek om haar hals lijkt haar niet te deren. Ze ziet kalm op de mensenmenigte neer. Zo kalm is hij, Elo niet! Opa moet genezen worden!

De koele schemer van de kerk valt op hem. Vanuit de kerk klinkt een koor aan prevelende stemmen en jammerende geluiden. Hij draait zich om en grijpt opa opgewonden bij zijn mouw. "Kijk opa! Daar is het!"

[dia....]

Ja, daar staat de heilige kist van Cunera, verheven boven de menigte in *een soort hoge houten kast met spijlen*. De pelgrims dringen er omheen. Een lange man voor hem rekt zich juist uit en steekt zijn hand tussen de spijlen door. *Hoe dichter bij het heilige, hoe meer kans op genezing!* "Heilige Cunera, genees mij..." Daar is een gaatje tussen de mensen! Elo duwt opa vooruit. Opa's hand gaat naar het hout en Elo houdt zijn adem in.... Zou opa nu genezen worden? In het gedrang wordt opa naar achteren geduwd. Nu ja, ze kunnen altijd nog terugkomen wanneer het rustiger is. 'Kom opa!' Elo trekt hem aan zijn mouw. 'We moeten eerst rondlopen in de kerk' Dat is waar! De kerk is een *heilige plaats* en om daar rond te lopen kan al helpen voor de genezing!

Ze lopen langs de *altaren* aan de zijkant van de kerk. Een man met schipperskleren steekt juist een kaars aan bij het altaar van Sint Nicolaas. Wat is die kerk enorm groot en wat zijn die muren hoog! De pilaren staan als reusachtige bomen *netjes in rijtjes* in de kerk. Bovenin waaieren ze uit en raken ze elkaar, hoog in de bogen. 'Uche! Uche!', hoest opa en het galmt in de kerk. Het wonder is nog niet gebeurd!

[dia...]

Daar is de achterkant van de kerk. Elo ziet pilaren en een soort balkon. Een muur met daarin twee deuren en een raam. Daarachter gaat de kerk verder. Elo loopt naar het hek en tuurt door de spijlen. De kerk daarachter is leeg. *Zo te zien mogen de mensen hier niet komen*. Aan weerszijden staan prachtige banken van donker hout. Daarachter is een deurtje. Juist wanneer Elo kijkt gaat het deurtje open. *Mannen en jongens in lange gewaden* stappen plechtig naar binnen en zoeken een plaatsje in de banken. Eén van hen neuriet zacht een toon en dan

beginnen ze te zingen. Ze zingen dezelfde melodie, precies tegelijk en prachtig zuiver. Dan wijken de stemmen uitéén. *Nu klinken er wel vier melodieën* tegelijk en ze klinken prachtig samen! Elo luistert met open mond. Even vergeet hij alles.

Plotseling voelt Elo een hand op zijn schouder tikken. Hij kijkt verschrikt op. Daar staat een man in een lange mantel, een kerkdienaar. 'Zal je de schatkist niet vergeten?' Zijn stem klinkt vrolijk en zijn gezicht lacht, maar zijn ogen kijken strak. Hij wijst naar een grote kist met een gleuf in het deksel. 'Wie de Cunerakerk bezoekt *geeft geld* aan de kerk! U krijgt *de aflaat gratis* -100 dagen minder in het vagevuur. Maar geef dan wel geld! Wilt u genezen worden? Geef dan geld! Het wordt gebruikt voor het nog mooier maken van de kerk!' Opa's hand gaat naar zijn geldbuidel en hij pakt een groot muntstuk. Elo houdt de adem in. Gaat opa zóveel geven? Het geldstuk verdwijnt in de kist. Elo kijkt gespannen naar opa. Misschien wordt hij nu wel beter! Maar tijd om op te letten heeft hij niet, want het wordt al drukker in de kerk en met veel moeite komen ze bij de uitgang.

Het is nacht. Nog suf van de slaap loopt Elo naast opa. Opa's rug is wat gebogen en hij sjokt een beetje. Zijn ogen weerkaatsen het licht van de fakkels die overal te zien zijn. Ze lopen mee in de optocht, de processie! *Vooraan de optocht* wordt de kist van Cunera gedragen. Daarachter lopen mensen. Vrolijke tonen van trompetten schallen en trommelslagers slaan de maat. Achter hen klinken vrolijke klokkentonen in de donkere nacht. *Het is feest!* Hier en daar dansen mensen op de maat van de muziek. Maar Elo is zenuwachtig. Vandaag moet het gebeuren, vandaag moet opa genezen worden! Bezorgd kijkt hij opzij. Hoever zou het lopen zijn? Zes kilometer is het naar Elst. Daar in Elst zullen ze voor het eerst stoppen. Zes kilometer, dat is wel bijna twee uur lopen! Maar stel je voor dat opa *de wurgdoek* van Cunera mag aanraken? De doek waarmee zij gewurgd is! Stel je voor dat hij dan genezen wordt! Vroeger was er immers *een blinde jongen in Elst* die plotseling kon zien toen hij de doek van Cunera tegen zijn ogen geduwd kreeg! Zou opa het volhouden? En zou hij genezen worden? Zou het wonder gebeuren?

Het is uren later. Hijgend is opa neergezakt op een bankje. Hij kán niet meer. Verdrietig en somber staan zijn ogen. De Cunera stoet trekt aan hen voorbij, *op weg naar Achterberg*. Bij kasteel Ter Horst zal er nóg een preek gehouden worden en dan via het *Cuneraheveltje* terug naar de stad Rhenen. Zij kunnen niet meer mee! Opa houdt het niet vol. 'Uche, uche, ...!' Hij hoest telkens weer. Een vriendelijke boer, die voor zijn boerderij op een bankje zat, heeft hen geroepen toen opa bijna door zijn benen zakte. Nu pakt hij wat brood en een paar kommen bier. 'Hier, drink eens wat'

Eindelijk is het hoesten van opa bedaard en dan ziet Elo plotseling een traan langs zijn wang rollen. Wild draait Elo zijn hoofd opzij. Dat wil hij niet zien! Zijn eigen verdriet golft in hem omhoog. Mislukt! Opa zal niet genezen worden! Het wonder is niet gebeurd. De bomen voor het huis worden wazig door een mist van tranen in zijn ogen.

Dan hoort hij de stem van de boer. 'Ik zie dat het heel moeilijk voor u is. U dacht beter te worden?' Opa knikt. Even is het stil.

'Schrik niet', hoort hij opeens de boer kreunen. Elo schrikt wel! Want daar zakt de boer van het bankje. Hij ligt op de grond. Zweetdruppels verschijnen op zijn witte gezicht en Elo ziet dat hij zijn armen en benen niet kan stilhouden. 'Ahhh!' Die man moet vreselijke pijn hebben!

Even plotseling als de pijn gekomen is, zakt ze ook weer weg. Op de grond ligt de boer uit te blazen. Moeizaam komt hij overeind en gaat weer op het bankje zitten. Hij probeert alweer te glimlachen. 'U had flinke pijn!', klinkt de stem van opa geschrokken. '*Koliek?*' De boer knikt. 'Dan moet u naar een processie gaan, of naar de kerk van een heilige...', opgewonden klinkt de stem van Elo, maar opeens

breekt hij af. Zij zijn immers naar een processie geweest en naar de kerk van een heilige, maar het heeft niet geholpen!

Langzaam komt er wat meer kleur op het gezicht van de boer. Hij knikt langzaam. 'Soms... gebeuren er... *wonderen*....Kan God doen...'

Even wacht hij en haalt een paar keer diep adem. 'Het wonder van Cunera...' '..*Vertrouwen!*' Elo kijkt de boer vragend aan. Wat bedoelt hij? 'Het wonder van Cunera is... 'vertrouwen'! Weer moet de boer even ademen. 'Gevaarlijk om in het paleis van een heidense koning te vertellen over... het christelijk geloof! Dat wist Cunera. Maar ze heeft vertrouwd op God. Vast en zeker verlangt naar de hemel'.

'Dat vind ik het wonder van Cunera! 'Een wonder hier!' – en de boer wijst naar zijn hart. 'Wonder in haar hart!' 'Dat wil ik ook! Vertrouwen op God!'

De boer brengt opa en Elo met zijn kar naar de veerboot bij Rhenen. De blauwe hemel weerkaatst in het water van de Rijn. Elo kijkt naar dat oneindig blauw. Alles op aarde lijkt even heel klein. Dan gaat zijn blik naar opa. Hij hoest – maar zie!- de trieste, sombere blik is uit zijn ogen verdwenen! Hij glimlacht even naar Elo! En wie opa net zo goed kent als Elo, weet hoe groot dit wonder is!

Voor de leerkracht

Uitleg bij de vertelling

Lang geleden: de veerman vertelt de legende van Cunera. In hoeverre die op historische feiten berust weten we niet. Ze is in ieder geval al behoorlijk oud. Zie het vervolg voor de legende.

Houten bootje: bruggen waren een zeldzaamheid. Bij Rhenen was er een veerboot.

Radboud: de beroemde koning van de Friezen die op voet van oorlog met de Franken leefde. Hij was het christendom niet gunstig gezind – ondanks dat hij in de legende Cunera verborg. In Rhenen is een straat naar hem vernoemd.

Dichterbij: behoorlijk dichtbij, want de Rijn liep in de late middeleeuwen vlak langs de stadsmuur!

En toen: toen pleegde de koningin zelfmoord. Ze wierp zich vanaf de Grebbeberg in het water van de Rijn. Willibrord, de bekende evangelieverkondiger zou Cunera's lichaam hebben opgegraven en hebben begraven in de kerk te Rhenen.

Cuneraprocessie: zie hieronder

Toren: De toren werd gebouwd van ongeveer 1492 tot 1531. Dit verhaal dateren we rond 1550. Toen bestond de toren dus nog maar twintig jaar!

Zijn/haar keel: omdat Cunera gewurgd is, heeft ze volgens de middeleeuwen een bijzondere genezende kracht voor mensen met keelproblemen. Ook voor oogproblemen werd Cunera's hulp ingeroepen.

Stenen beeld: er staat nu een recent nagemaakt beeld boven de opening in de toren. In de middeleeuwen hebben er ongetwijfeld ook beelden van Cunera gehangen.

Soort hoge houten kast met spijlen: zie het plaatje. In die kist werden menselijke overblijfselen bewaard die van Cunera zouden zijn. Relikwieën.

Hoe dicht bij het heilige, hoe meer kans op genezing: in de Bijbel werd een gestorvene levend toen hij het gebeente van een heilige (Elisa) aanraakte (2 Kon. 13:21). Een zieke vrouw werd genezen bij het aanraken van de kleed van Jezus (Markus 5:24-34). En zelfs het aanraken van de schaduw van Petrus maakte gezond (Handelingen 5:15). Binnen het protestantisme, dat ongeveer 50 jaar later in Rhenen de dienst in de kerk zou overnemen, zijn deze wonderen gebonden aan de tijd van de Bijbel. In de Middeleeuwen ziet men die scheiding tussen tijden niet. De kansen op wondergenezingen zijn nog even groot als in Bijbelse tijden.

Heilige plaats: Ook weer de lijn naar de Bijbel, in het bijzonder naar de tempel in het Oude Testament. Tegelijk is de kerk voor de middeleeuwer een verbeelding van de hemel. Het licht dat door de ramen valt, het aantal pilaren – er zijn verschillende zaken die een symbolische betekenis hebben.

Altaren: de tempel uit het Oude Testament kende twee altaren. In de Cunerakerk stonden er verscheidene, o.a. gewijd aan Sint Catherina, Sinte Helena, Sinte Maria, Sint Maarten, Sint Matthijs, Sint Nicolaas en aan Sint Sebastiaan. De schipper staat bij die van sint Nicolaas, beschermheilige van o.a. kinderen en zeelieden. Inderdaad, Sinterklaas!

Netjes in rijtjes: De Cunerakerk is een hallenkerk. Dat wil zeggen dat de gewelven overal even hoog zijn. Het lijkt of de kerk bestaat uit een aantal evenredige hallen. Dit is een verschil met een basiliek, een kerkvorm waarbij het middenschip hoger is dan de zijbeuken, vlg. bijvoorbeeld de Dom in Utrecht.

Elo ziet pilaren en een soort balkon: Het doksaal. Op dat doksaal is bijzonder beeldhouwwerk te vinden. Het gaat om beeldhouwwerk met vormen die ontleend zijn aan de Oudheid (tijd van de Grieken en de Romeinen). Onder andere de pilaren, de kapitelen en de driehoekige timpaan. De mensachtige figuren symboliseren mogelijk de verschillende levensstadia van jeugd tot de dood – het gebeeldhouwde skelet vertelt duidelijk taal. Daarnaast beelden vrouwfiguren verschillende deugden uit, zoals het geloof en de rechtvaardigheid. Op afbeeldingen die grotendeels zijn weggehakt in de tijd van de Reformatie, hebben Bijbelse taferelen gestaan.

Zo te zien mogen de mensen hier niet komen: inderdaad, dit is het zogenaamde koor van de kerk. Je kunt het vergelijken met het Heilige uit de tempel, alleen toegankelijke voor de priesters.

Een paar mannen en jongens in lange gewaden: In Rhenen zongen de commandeur van de Duitse orde, de zangers van het Lentegilde, de schoolmeester, de koster en de jongens van de Latijnse school.

Nu klinken er wel vier melodieën: zoals de priesters in de tempel op vaste tijden zongen, zo zingen ook de kerkdienaren. Ze doen als het ware het dagelijkse offer aan God. De muziek uit deze tijd is een afwisseling van eenstemmigheid en meerstemmigheid. In Europa bestond er een levendige uitwisseling van muziekstukken van grote meesters. Zoek voor muziek op 'Leidse koorboeken' en naar de grootste componist 'Josquin des Prez'.

Geeft geld: het was normaal om de kerk geschenken of geld te geven. Wie op genezing aan het wachten was, kon het natuurlijk niet maken om geen cent voor de kerk over te hebben. Van het geld van de bezoekers is de kerk betaald. Zonder de Elo's en de opa's had Rhenen niet zo'n grote kerk gehad en zeker niet zo'n forse toren!

Aflaat gratis: Volgens de middeleeuwers is God barmhartig, maar ook rechtvaardig en zuiver. De mensen die naar de hemel mogen gaan, hebben op aarde allerlei gebreken gehad. Aan die gebreken zal God niet zomaar voorbij gaan. Tijdens een periode in het vagevuur, een soort toestand tussen hel en hemel, zal de ziel van de mens zijn fouten scherp gaan zien en ook ervaren dat deze fouten zonden waren die God niet kan verdragen. (vgl. 1 Korinthe 3:12-15.). Evenwel is de ziel in het

vagevuur getroost: na het verdiende lijden wacht de zaligheid. In 1451 had kardinaal Nicolas van Cusa de Cunerakerk een aflaat geschonken. Iedereen die iets gaf of deed voor de bouw van de kerk kreeg de verzekering van 100 dagen minder vagevuur. In 1475 reist Lodewijk van Leefdael, een belangrijke burger uit Rhenen, naar Rome. Daar weet hij een belangrijke aflaat samen te stellen. Wel achttien kardinalen bezegelen het document. Wie tijdens het feest van Cunera de kerk bezoekt krijgt 100 dagen minder vagevuur. Zie: <https://www.youtube.com/watch?v=hwFqGS489bc>

Het is nacht: de nacht van 12 juli. De processie begon in de nacht.

Vooraan de optocht: We weten de precieze opstelling van de optocht niet. Vermoedelijk gingen de schutters (stedelingen die zich in groepsverband oefenden om de stad te verdedigen) voorop. Fakkels werden gedragen door jongens. De overblijfselen van Cunera werden door zes man gedragen in een vermoedelijk zilveren kist. Priesters, monniken en kerkdienaars uit verschillende dorpen en steden liepen mee.

Het is feest: de Cuneraprocessie bracht veel mensen in Rhenen. Dus ook veel kopers én verkopers. Het was feest. Er werden vaandels gedragen. Er waren muzikanten met trompetten en bekkens en zelfs zwaarddansers. Toen de toren was afgerond klonken de zware luidklokken en ook de beiaardier strooide klokkentonen door de donkere nacht. Devotie en vermaak moesten samen gaan, al raakte de eerste soms danig in gedrang.

De wurgdoek: één van de relikwieën is een stuk stof waarmee Cunera zou zijn gewurgd. Deze wurgdoek is bewaard gebleven en bevindt zich thans in het museum Catharijneconvent in Utrecht. Ze stamt inderdaad uit de tijd van Cunera, ongeveer de 4e eeuw na Christus. De doek is waarschijnlijk in Egypte gemaakt. Op de doek bevinden zich bloedsporen, waarschijnlijk van zieke pelgrims die de doek op hun wond of gezwel hebben gelegd.

***** hier kan het verhaal gestopt worden en overgegaan worden op ontdekkend leren.

Mogelijke vragen:

- Wat zou je willen weten?
- Kan er een wonder gebeuren?
- Waar gaat de processie naar toe?

Op weg naar Achterberg: vanaf Elst ging de stoet naar Prattenburg. Hier zou de heilige de marteldood zijn gestorven. Daarna trok ze via wat nu nog de Cuneraweg heet naar Achterberg. Bij kasteel Ter Horst zou Cunera een tijdje gewoond hebben.

Cuneraheuveltje: aan de zuidzijde van de Cuneralaan bevindt zich het Cuneraheuveltje. Op dit heuveltje heeft een kapel gestaan – een heel klein kerkje, gewijd aan Cunera.

Koliek: hevige krampen in de buik die bijvoorbeeld kunnen veroorzaakt worden door nierstenen. Een groot gedeelte van de mensen in de late middeleeuwen moet permanent pijn hebben gehad. Denk aan allerlei pijnen die niet leiden tot de dood, maar zonder de moderne geneeskunde ook niet effectief bestreden kunnen worden.

Wonderen: In de 21e eeuw zijn wonderen voor veel mensen niet meer aan de orde. De wereld wordt geregeerd door wetmatigheden waarvan niet afgeweken kan worden. Maar waarom zou niet van die wetmatigheden afgeweken kunnen worden? In de middeleeuwen leven de mensen veeleer met de verwachting dat elke dag nieuwe dingen kan brengen. Een wonder is dan wel een afwijking van het gangbare patroon, maar zeker mogelijk.

Vertrouwen: Er is in de middeleeuwen uitgebreid geschreven over omgaan met ziekte, lijden en dood. In de zogenaamde Ars Memorandi literatuur werd beschreven hoe een mens zich kan klaarmaken voor de dood. Let op de titel Ars Memorandi: de kunst van het sterven. Daarbij vechten

vertwijfeling, ongeduld en verslaafdheid aan aardse zaken tegen hemelverlangen, geduld, geloof en hoop. Overigens vindt het verhaal plaats in een tijd waarin de boeken van de reformator Maarten Luther (1483-1546) steeds meer verspreiding krijgen in de Lage Landen. Luther sluit aan bij deze Ars Memorandi literatuur. Bij ziekte kan er dus gestreefd worden naar een wondergenezing, maar tegelijkertijd is er ook -in eigentijdse termen- een spirituele weg van vertrouwen, geloof en hoop.

Leestekst

Lang geleden geloofden de mensen in Rhenen dat de natuur vol was van boze en goede machten. Wanneer iemand begraven was, kreeg hij of zij spulletjes mee in zijn graf. Een mantelspeld (*fibula*), een speer, of een bijl. Dat kon die persoon dan in het dodenrijk gebruiken, zo dacht men.

Aan de overkant van de Rijn leefden mensen die christelijk waren. Cunera was één van hen. Over haar bestaat een oud verhaal. We noemen dat *een legende*. Wat er van het verhaal echt gebeurd is, weten we niet. De legende vertelt dat Cunera samen met andere meisjes op reis is. Ze worden overvallen door woeste mannen en gedood. Eén van hen, koning Radboud uit Rhenen, krijgt medelijden. Hij verstopt Cunera onder zijn kleed. Ze mag mee naar zijn paleis in Rhenen. Daar doet ze goede dingen voor anderen en vertelt over God. De koning luistert naar haar. Maar de koningin wordt jaloers. Zo erg dat ze Cunera doodt wanneer koning Radboud niet thuis is. Samen met een dienstmeisje

laat ze Cunera stikken door een doek strak om haar hals te trekken. Ze begraven haar in de paardenstal. Wanneer de paarden thuis komen, steigeren ze. Ze willen niet in de stal. 's Avonds ziet de stalknecht in de stal een kruis van brandende kaarsjes. Dat kruis verdwijnt plotseling als de stalknecht dichterbij komt. De koning laat zijn dienaren graven in de vloer van de stal en daar vinden ze het lichaam van Cunera. Eeuwen later is er een zending in Rhenen. Hij heet *Willibrord*. Hij is christen en vertelt mensen over God. Hij laat de kist van Cunera in een klein kerkje in Rhenen begraven. Dit staat allemaal in de legende over Cunera. Wat er echt van gebeurd is, weten we niet.

Wel weten we dat in *de eeuwen daarna* de mensen uit Rhenen christelijk zijn geworden. Ze geloofden dat de legende van Cunera echt gebeurd was. Ook dachten ze dat Cunera voor hen *dingen kon vragen aan God*. En dat de overblijfselen van Cunera *een wonderkracht* zouden hebben waarmee zieken genezen kunnen worden. Daarom kwamen veel mensen naar de Cunerakerk. Wie weet wat er in de kerk, vlak bij de kist zou gebeuren! In een boekje over Cunera staan wel 44 wonderen die gebeurd zouden zijn.

Eén keer per jaar vierden ze het feest van Cunera. Haar grafkist werd dan megedragen in een optocht. Zo'n optocht noem je een *processie*. Die optocht ging vanuit Rhenen, via Elst naar Achterberg en eindigde weer in Rhenen.

In de kerk werd de Bijbelse geschiedenis verteld door beeldhouwwerk, gebrandschilderde ramen en schilderijen. Kijk maar eens naar het *doksaal* van de kerk, een soort hek met prachtig beeldhouwwerk. De priester bad en zong. Soms zong hij samen met de jongens van de Latijnse school. Eigenlijk moest *de kerk lijken op de hemel* – prachtige dingen om te zien en plechtige muziek om te horen. Op de toren waren de mensen uit Rhenen erg trots. *Eén van de grootste uit de omgeving* en van ver af te zien. Het duurde *negen jaar* om hem te bouwen. Dat is nog niet zo lang in vergelijking met de kerk. Het duurde wel 80 jaar om de hele kerk klaar te krijgen!

Ga je naar de kerk, of is *er een kerk* vlak bij jullie huis? Lijkt die kerk op de Cunerakerk? Is er een preekstoel, een orgel misschien, of van die grote kerkraden? Hoort er een torentje bij de kerk?

De Cunerakerk heeft *veel meegemaakt*. Vooral in de oorlog. Toen werd er geschoten op de toren. De toren, de huizen erom heen en de kerk raakten zwaar beschadigd.

Gelukkig is alles weer gerepareerd. Nog steeds heeft de Cunerakerk een plekje in het hart van Rhenen!

Achtergrondinformatie voor de leerkracht

Lang geleden: pas vanaf het jaar 700 begon het christendom langzaam intrek te nemen in het gebied boven de Rijn. Dat ging geleidelijk. Zelfs na het jaar 1000 blijven vóór-christelijke denkbeelden bestaan in de christelijke denkwereld. Over de vóór-christelijke religiositeit weten we niet zoveel. Belangrijk is het geloof in goede en slechte krachten. Die krachten doortrekken de natuur, maar ook ons mensen. Denk aan de vruchtbaarheid als positieve kracht, of denk aan de woede als negatieve

kracht. Die krachten hebben een 'gezicht'. Een beeld, of een boom die deze kracht in het bijzonder vertegenwoordigt. Het is mogelijk om die krachten op mythische wijze te beïnvloeden. Vruchtbaarheid door bijvoorbeeld een beeldje van een vruchtbaarheidsgodin over de akker te dragen, woede kan afgewend worden door een amulet te dragen. Op die amulet staat dan bijvoorbeeld een positief symbool en dat werkt als een beschermende kracht. Voor-christelijke goden als Donar, Wodan en Freija zijn ook weer belichamingen van de natuurkrachten.

Tijdens de *processie* ter ere van Cunera maken de relieken van Cunera een ommegang vanaf Rhenen via Elst en Achterberg weer terug naar de Cunerakerk. Die gewoonte moet afkomstig zijn van de voorchristelijke gewoonte om een beeld van de vruchtbaarheidsgodin over de akkers te dragen. Paus Gregorius de Grote gaf in 601 het advies om voor-christelijke gebruiken, die in de toenmalige maatschappij waren ingeburgerd, niet met harde hand te verwijderen, maar als het even kon te christianiseren. In de Bijbel staat vermeld hoe de Israëlieten zevenmaal rondom Jericho trokken, voordat de muren van Jericho vielen (Jozua 6). Ook al heeft het christelijk geloof in een almachtige, God die voor ons zorgt een geheel andere *inhoud* dan het geloof in mythische krachten die we kunnen beïnvloeden, met de voor-christelijke *vorm* -de processie- viel blijkbaar nog wel te leven.

De Cunera processie op de feestdag (12 juni) voerde langs een route die ook nu nog traceerbaar is en voor een groot gedeelte nog steeds de naam Cunera draagt.

De stoet trok vanaf de Cunerakerk door de westpoort van de stad zo ongeveer langs het tracé van de huidige Utrechtsestraatweg en de Rijksstraatweg naar Elst. Vandaar ging het naar de Prattenburg, waar de heilige de dood zou hebben ondergaan. Dan trok de stoet over wat thans nog de Cuneraweg heet door Achterberg langs de kasteel ter Horst waar Cunera een tijdje gewoond zou zijn hebben en waarvandaan de koningin zich zou hebben neergestort. Vervolgens toog men naar de Cunerakapel op het Cunerahuveltje. Vandaar trok de processie door de Bergpoort terug naar de Cunerakerk.

Om een idee te krijgen van een processie zoals deze vandaag worden gehouden kan je onderstaande filmpjes bekijken.

De Willibrord processie in Utrecht

https://www.youtube.com/watch?v=Y-IH6NvJW0&ab_channel=RKparochiepausJohannesXXIII

Of de Maria processie in Fatima, bedevaartsplaats in Portugal

https://www.youtube.com/watch?v=PMnE9kGKy9M&ab_channel=MichaelRajArokiyaSamy

Of de Maria processie in Lourdes, bedevaartsplaats in Zuid Frankrijk.

https://www.youtube.com/watch?v=YC8P0_0m7I0&ab_channel=BennoBreukers

Bedevaart of pelgrimage

Een bedevaart of pelgrimage is een (pelgrims)reis naar een bedevaartsoord dat een bijzondere betekenis heeft binnen een religie. Het kan zijn dat de plaats verbonden is met de stichter of een heilige van een religie, of op een andere manier een belangrijke plaats inneemt in de geschiedenis van een religie. Ook kan het een plaats van een openbaring, een verlichting of een religieus bovennatuurlijk wonder zijn. Degene die op bedevaart gaat, wordt bedevaartganger of pelgrim genoemd.

<https://nl.wikipedia.org/wiki/Bedevaart>

De ontkerkelijking lijkt geen vat te krijgen op de pelgrim. Sterker nog: in een tijd dat mensen zelf hun eigen weg willen gaan, past de bedevaart als oud ritueel bij een nieuwe behoefte aan spiritualiteit. Dat gaat vaak gepaard met de nodige sportiviteit. Pelgrimeren betreft dan ook lichaam en geest. Heel duidelijk is dat bij ziekenbedevaarten zoals die naar Lourdes. Bedevaarten bestaan kortom in soorten en maten. Er zijn bedevaartgangers die elk jaar met een groep dezelfde bidtocht afleggen, en er zijn individuele pelgrims die van hun vrome reis een unieke levenstocht maken. Vroeger werden bedevaarten soms zelfs als straf opgelegd: een tijdelijke verbanning om tot inkeer te komen. Een van de meest bekende pelgrimsroutes van dit moment zijn de verschillende routes die lopen naar Santiago de Compostella in Spanje. Elk jaar gaan rond de 350.000 mensen op pad, lopend of

met de fiets naar deze bedevaart plaats in Spanje. Mensen doen dit individueel, in groepen, met kinderen, honden of paarden. Soms zijn zij, net als vroeger, maanden onderweg. Soms doen mensen er jaren over omdat ze, door tijdgebrek, de route in gedeelten moeten afleggen. Een hoogtepunt voor veel mensen is om een Heilige mis bij te wonen als het grote historische wierrookvat wordt gezwaaid, de Botafumeiro. In de middeleeuwen was het branden van wierrook, afgezien van liturgische betekenis, ook nodig om de geur van de duizenden (ongewassen) pelgrims enigszins te maskeren.

https://nl.wikipedia.org/wiki/Pelgrimsroute_naar_Santiago_de_Compostella

Het grootste wierrookvat ter wereld dat nog altijd wordt gezwaaid in de pelgrimskerk van Santiago de Compostella in Spanje. Deze heet de Botafumeiro

https://www.youtube.com/watch?v=hP2mIUR20V8&ab_channel=AnthonyW.

Een blog van een moeder die met kinderen naar Santiago de Compostella loopt

<https://opstapmetirene.nl/de-camino-met-kinderen/>

Een voorbeeld van een pelgrim die fietst naar Santiago de Compostella

https://www.youtube.com/watch?v=NRoF3zs2Saw&ab_channel=MatheusKnaapen

Pelgrimeren in de Islam

https://www.youtube.com/watch?v=M6eTzzlBuSw&ab_channel=MustafaSert

Mantelspeld (fibula): zie het lesproject 'Schatten en schatzoeken'

Legende: een legende is een traditioneel volksverhaal waarin een heilige, of een heilig object een hoofdrol speelt. Er zijn tientallen van die verhalen over heiligen waarin godsvrucht en wonderen vermeld worden. Zie voor een uitgebreidere versie van de legende:

http://www.cuneralegende.nl/pages/legende_index.html

Heiligen en hun attributen. In de loop der eeuwen kreeg iedere heilige zijn of haar attribuut, bestaande uit een martelwerktuig, hoofddekseel, dier of gebruiksvoorwerp. Mensen waren bekend met de verschijningsvorm van de meest belangrijke Heiligen en ook van hun eigen, lokale Heiligen. <file:///D:/Users/Conchita/Documents/PEER/thema%20cunera/iconografie%20en%20betekenisoverdracht.pdf>

Dingen voor hen kon vragen aan God: aan andere mensen te vragen om voor jou te bidden is een bekend Bijbels gegeven. Of gestorvenen voor je kunnen bidden is een punt van discussie tussen katholieken en protestanten.

Een wonderkracht: zie de toelichting bij het verhaal

Doksaal: Het doksaal vormt de scheiding tussen het koorgedeelte en het andere deel van de kerk. Het koorgedeelte is het domein van de kanunniken, de kerkdienaars en de priesters.

Processie: zie hierboven

Moest de kerk lijken op de hemel: dit geldt voor de meeste middeleeuwse kerken. De Cunera is een gotische hallenkerk. Heeft de gotische basiliek een hoog middenschip en lagere zijbeuken (vergelijk de Domkerk in Utrecht), bij een hallenkerk zijn de zijbeuken even hoog als het middenschip. Dat de Cunera een gotische kerk is, is te zien aan de nadruk op verticale lijnen. Grote steunberen aan de buitenkant leggen de nadruk op de verticaliteit. De ramen en gewelven met hun spitsboogvorm wijzen als het ware naar boven. Gebrandschilderde glazen gaven het binnenvallend licht de kleuren van edelsteen. Goud, schildering, muziek, alles was bedoeld om de geest van de toeschouwer vanuit het aardse op te heffen tot het hemelse. Zoals de tempel uit het oude

testament door symboliek, kleur, geur en muziek tot de harten van de joden moest spreken, zo ook de kerk. Ze is een afspiegeling van het hemelse Jeruzalem, zoals beschreven in Openbaringen 22. Toen in 1580 de Cunerakerk overging naar het Calvinisme, verschoof de visie op kerkgebouw en eredienst. Beelden, schilderijen, pracht en praal leidden alleen maar af. De dienst aan God is geestelijk van aard. De preek moet centraal staan.

Vandaar dat in de Cunerakerk de beelden zijn weggehaald en de wandschilderingen zijn overgeschilderd met witte verf. Overigens is die breuk met de Middeleeuwen niet geheel radicaal. Het doksaal (zie boven) mocht blijven staan en ook de koorbanken. Op twee grote houten borden zijn respectievelijk de wet van God (Exodus 20) en de geloofsbelijdenis (12 artikelen) weergegeven, compleet met schilderijen van onder andere Mozes en Aäron. En ook het orgel bleef een prachtig pronkstuk. Vóór en na de kerkdienst werd het bespeeld en ook doordeweeks. Meespelen met de gemeentezang was in de 17e eeuw niet gebruikelijk. Tegenwoordig wordt ook gebruikt voor lezingen, concerten en ontvangsten. Op zondag zijn er nog steeds kerkdiensten. De Cunerakerk heeft een monumentale status.

Mozes en Aaron, Tien Gebodenbord

Bord met apostolische geloofsbelijdenis

Eén van de grootsten: In de provincie Utrecht is ze de derde op een rij: Utrecht (112 meter) Amersfoort (98 meter), Rhenen (82 meter).

Een kerk: Rhenen, Achterberg en Elst kennen verschillende kerken. Ik noem de dorpskerk in Elst, die rond 1800 gebouwd is en de dorpskerk uit Achterberg die uit het begin van de 20^e eeuw stamt. Aanvankelijk kerkten de dorpelingen uit beide plaatsjes in de Cunerakerk in Rhenen. Daar was zelfs een gedeelte van de zijvleugel voor de Achterbergse boeren gereserveerd. Toen beide dorpjes begonnen te groeien, ging men over tot het stichten van een eigen kerk. De andere kerken die in Rhenen, Elst en Achterberg te vinden zijn, dateren allemaal uit de 20ste en 21ste eeuw. Rhenen heeft nog een middeleeuws kerkje gekend: de Gasthuiskapel. Deze is tijdens de Tweede Wereldoorlog dusdanig beschadigd geraakt, dat hij is afgebroken.

Veel meegemaakt:

- Ca 1390: bouw van het koor
- 15^e eeuw: bouw van de rest van de kerk
- 1492-1531: bouw van de toren
- 1580: De kerk werd protestants. De beelden worden uit de kerk gehaald. Ondanks dat er niets beschadigd mocht worden zien we toch beschadigingen aan het doksaal.
- De Bijbelse taferelen zijn weggehakt
- 1897: Brand van dak en toren
- 1936: Een van de pilaren uit de kerk stort in
- 1940: Oorlogsgeweld, beschieting
- 1944: Nogmaals oorlogsgeweld

Opdrachten

1. Wat is de goede volgorde? Zet nummertjes

- de paarden willen de stal niet in
- koning Radboud verstopt Cunera onder zijn mantel
- Cunera doet goede dingen, ze helpt de armen
- christelijke meisjes worden aangevallen door woeste mannen
- Cunera wordt gedood door de koningin en haar dienstmeisje

2. Afbeeldingen

Zet de nummertjes van 1, in de goede afbeelding

3. Maak het goede kaartje vast aan de juiste afbeelding

'Wij zijn reuzen. Al honderden jaren dragen we met onze ruggen en armen het plafond. Zie je hoe groot en sterk we zijn?'

'Ik voel hard en koud. Het leven van een mens gaat voorbij. Dat vertel ik aan de mensen die mijn zien. Samen met andere beelden vertel ik over het leven van een mens.'

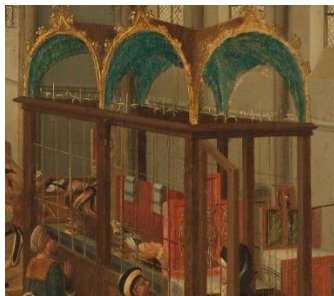
'Ik houd van zingen. Eeuwenlang hoorde ik jongens- en mannenstemmen. Ja, want zangers zitten in een koorbank en dat ben ik!'

'Ze zeggen dat ik ooit om de keel van Cunera zat. Eeuwenlang hebben mensen mij tegen ontstoken ogen en dikke kelen gehouden. Het was dan heel spannend. Zouden ze beter worden? Aan mijn doek zitten allemaal frutseltjes.'

Ik ben veel groter dan de rest!
Mijn hoofd steekt boven alles uit!
Ik kijk naar beneden en roep luid:
Hé, kleine huizen, kijk eens omhoog;
Ik ben het best!

'Zie je dat ik een versierde kist ben? Ik sta op een oud schilderij. De doek van Cunera werd in mij bewaard'

'Zie je mijn houten lijf? De dominees die op mij staan willen graag goed te horen en te zien zijn in de kerk.'

'Ik heet *doksaal* en ik ben een soort hek. Zie je het deurtje in mij? Verboden toegang voor gewone mensen!'

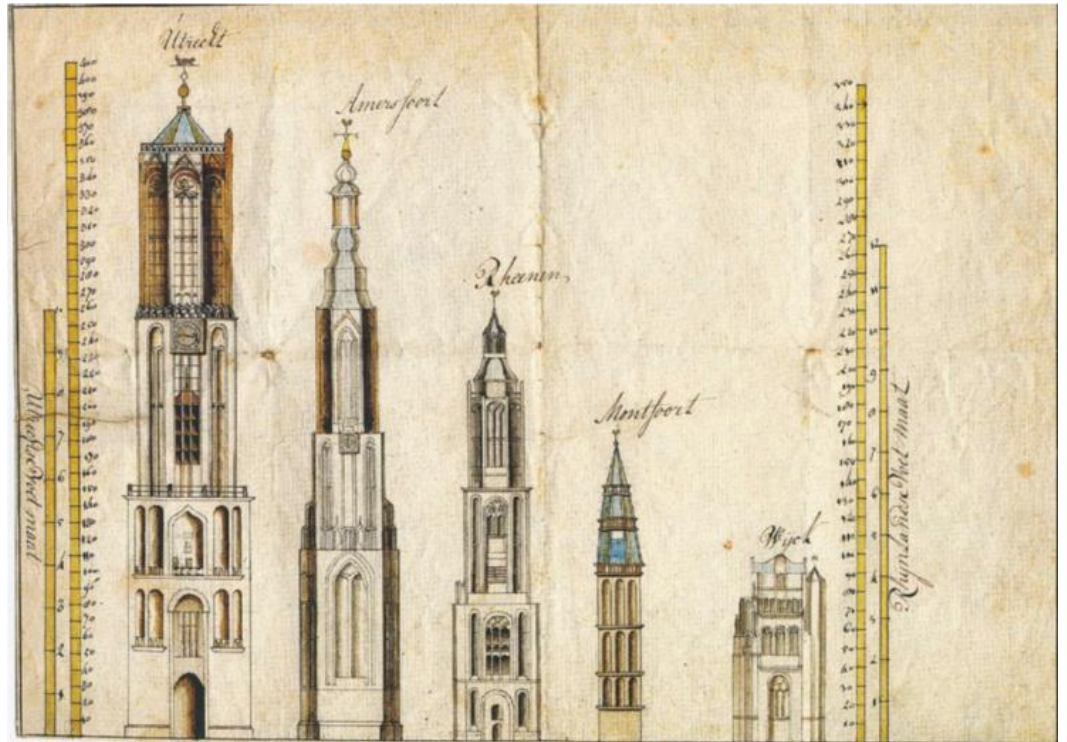
Wij zitten hoog aan de buitenkant van de kerk. Zie je mijn monsterkop? Ik heet *waterspuwer*. Als het regent komt er water uit mijn bek. Kijk eens naar die leuke torentjes boven mijn hoofd? Die noem je *pinakel*

Ik kan muziek maken, zoveel dat de kerk ervan dreunt. Kun je ook orgel- of pianomuziek maken?

4. Torens

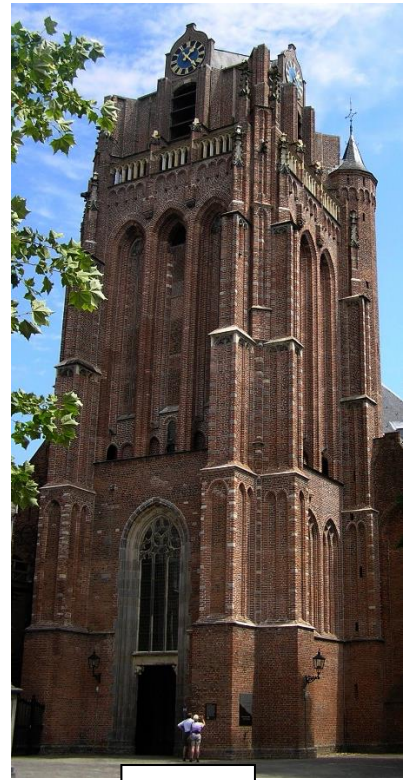
Hieronder zie je een tekening van de vijf belangrijke torens uit de provincie Utrecht. Trek een lijntje van de toren op de tekening naar de foto die erbij hoort.

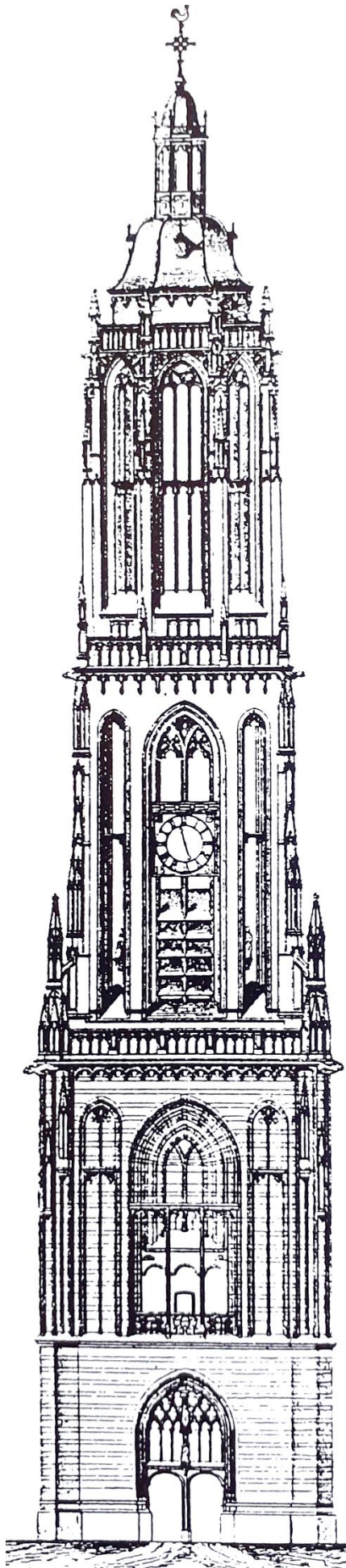

3. Hoogtes van de toren invullen

Schrijf de hoogtes van de torens in de vakjes eronder

112 meter Domtoren Utrecht
98 meter Onze Lieve Vrouwetoren Amersfoort
82 meter Cunerakerk Rhenen
62 meter Janskerk Montfoort
40 meter Janskerk Wijk bij Duurstede

In de toren zie je een vorm die telkens terug komt. Een soort pijl naar boven. Je noemt dit een *spitsboog*.

Aan de toren zijn tientallen minitorentjes gebouwd. Je noemt zo'n torentje een *pinakel*

Als je in de toren klimt kun je op maar liefst drie verdiepingen op een balkon staan. Dat balkon loopt helemaal rondom de toren. Je noemt zo'n balkon een *torentrans*. Je herkent zo'n trans aan het hek.

6. De Cuneratoren

1. Teken de spitsbogen blauw
2. Kleur 5 pinakels paars
3. Kleur de 3 torentransen groen
4. Hoe groot is een huis naast de toren? Teken een huis naast de toren
5. Hoe klein ben jij naast de toren? Teken jezelf naast de toren

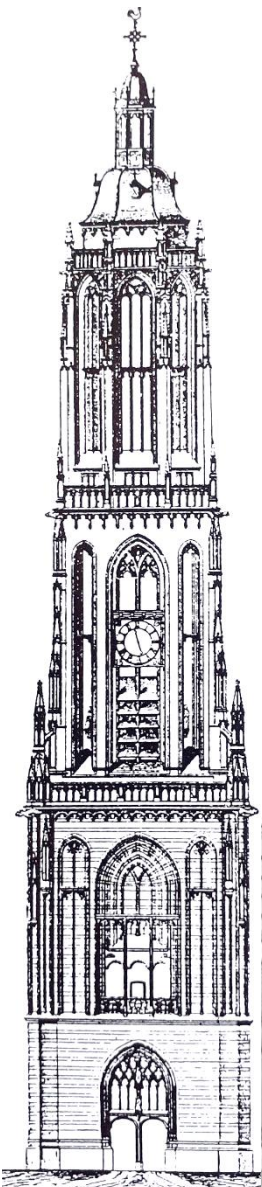
7. Kritiek op de toren

Niet alle mensen vonden vroeger zo'n toren een goed idee. Lees de vijf redenen waarom meneer Geert Grote niet zo blij is met een hoge toren. Ben je het met hem eens, of niet? Zet een kruisje in het goede vakje.

	eens	half eens	on-eens
1. Je kunt alleen maar klokken in een toren hangen. Voor de rest heeft zo'n toren geen nut			
2. Mensen gaan een wedstrijd doen wie de hoogste toren kan bouwen. Dat wordt niet gezellig			
3. Zo'n toren is vreselijk duur. Je kunt het geld beter aan de armen geven			
4. De toren zal vast schuinzakken of instorten. Dat is gevaarlijk			
5. Mensen gaan kijken naar hoe mooi en hoe groot de toren is. Ze zullen vergeten dat ze naar de kerk komen om God te dienen.			

8. Brandgevaar

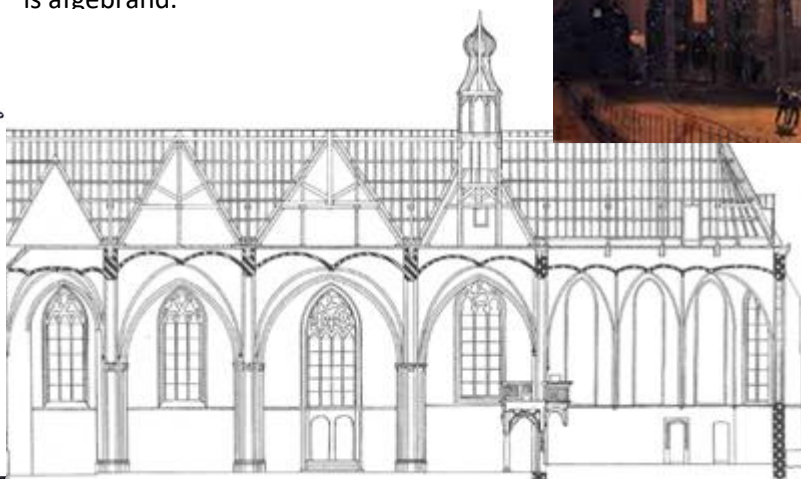
Wat gebeurt er als er brand komt? Wat smelt bij hitte? Wat brandt? Wat stort in? Zet een kruisje bij het goede vakje

	smelt	Brandt	Kan instorten	Brandt niet, smelt niet, stort niet in
Stenen buitenmuren				
De stenen gewelven (plafonds van steen)				
De balken in de toren				
Het bovenste stuk van de toren				
De balken van het dak				
De glasramen				
Het orgel				
De klokken				

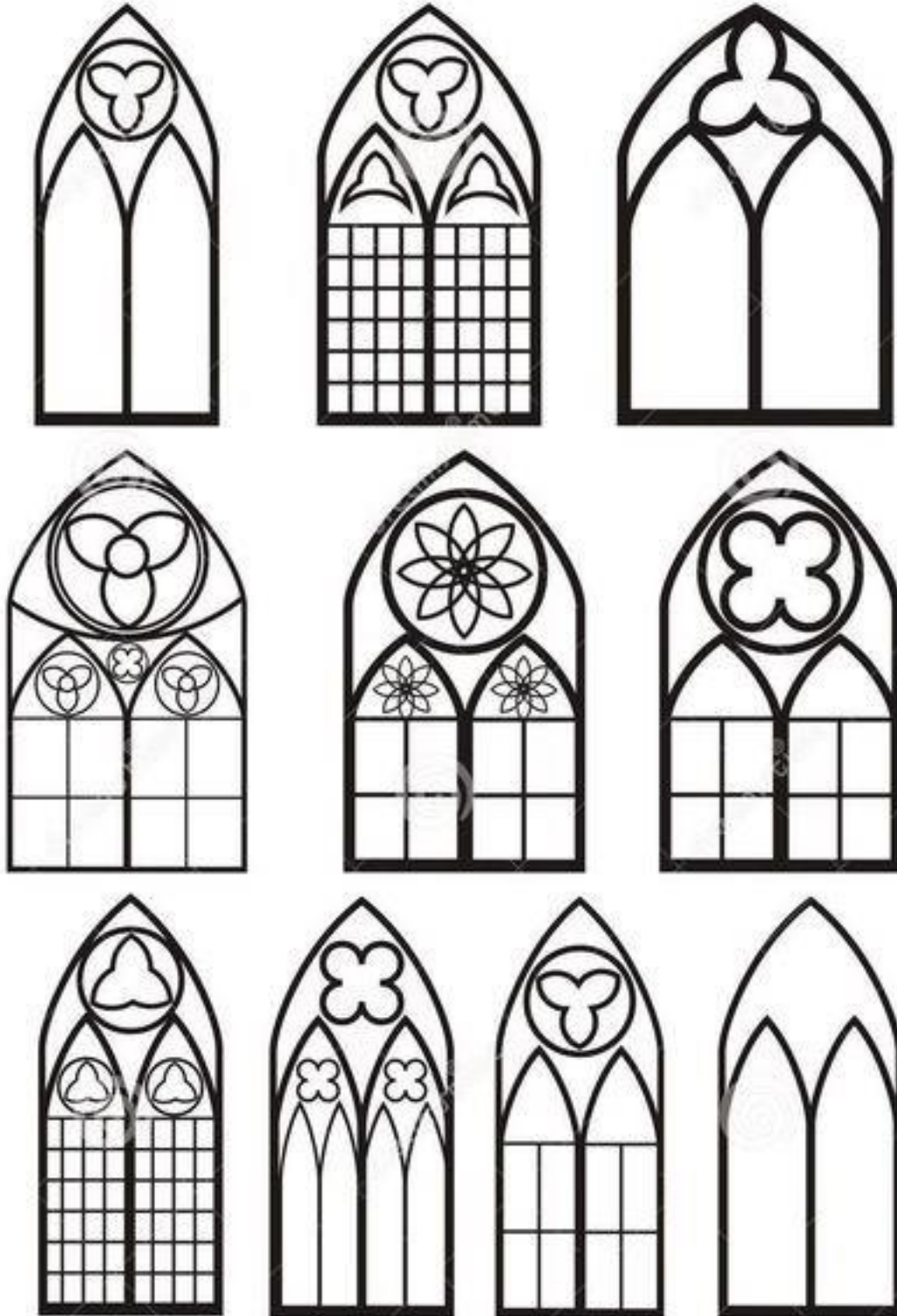
9. De brand

In 1897 vlogen het dak van de kerk en de toren in brand. Teken in het zijaanzicht van de kerk en toren geel wat volgens jou is afgebrand.

10. Extra: Teken een raam. Zie opdracht 10: Verdieping van de didactiek voor meer ideeën.

Vul één van de raamvormen met gebrandschilderd glas. Kijk samen eerst naar een voorbeeld uit Gouda voor een idee. https://www.youtube.com/watch?v=Gr00WA3ta1U&ab_channel=Sint-Jan

11. Extra: Onderzoek

Doe een onderzoek naar de Cunerakerk. Maak een vraag, probeer zo goed mogelijk in te schatten wat het antwoord kan zijn en ga op onderzoek uit in de virtuele omgeving

<https://www.cunerakerk.nl/> of maak gebruik van <https://www.stadrhenen.nl/general/cunerakerk-interieur-1638/>

Vraag:

.....

.....

.....

Ik denk dat.....

.....

.....

.....

Antwoord:

.....

.....

.....

Kernopdracht

1. Waar, of niet waar?

	Kan niet in het echt	Zou kunnen, maar ik denk van niet	Weet ik niet	Misschien wel echt gebeurd	Echt
In de tijd van Cunera leefden er meisjes die christen waren					
Eén van die meisjes heette Cunera					
Cunera was samen met andere meisjes en werd toen aangevallen door woeste mannen					
Koning Radboud verborg Cunera onder zijn mantel					
Cunera vertelde de mensen over God					
Cunera werd gedood door een jaloerse vrouw					
De paarden wilden de stal niet in waarin Cunera begraven lag					
Boven het graf van Cunera kwam opeens een kruis van lichtjes dat verdween toen de stalknecht dichterbij kwam					
De doek waarmee ze Cunera hebben laten stikken bestaat nog steeds					

2. Wonderverhalen

1. Elst: een blinde jongen genezen

In het jaar 1380 kwam de processie op de feestdag van Cunera in Elst. Daar was een jongen die blind was vanaf zijn geboorte. Zijn vader en moeder brachten hem bij de kist van Cunera. Ze vertelden dat ze gedroomd hadden. In die droom werd hun tot drie keer toe gezegd dat ze in Elst de ogen van de jongen moesten laten aanraken door de doek van Cunera. De kerkmeesters vonden dat goed. De doek werd tevoorschijn gehaald. Toen de ogen van de jongen werden aangeraakt kon hij weer zien. Het kind verwonderde zich over de prachtige kleuren van de wereld en stelde vragen over alles wat hij zag. Zijn ouders gaven geschenk aan de kerk en gingen met grote blijdschap weer naar huis.

2. Betuwe: iemand met een botje in zijn keel

In de Betuwe was iemand met een botje in zijn keel. Dat kon hij niet wegslikken. Een poosje was hij heel ziek en leed grote pijn. Hij kwam naar Rhenen voor het feest van Cunera. Daar vroeg hij of zijn keel kon worden aangeraakt met de doek van Cunera. Dat mocht. Gelijk viel het botje uit zijn mond. Hij gaf zijn geschenk aan de kerk, ging naar huis en dankte God en Sint Cunera.

3. Amerongen: verdronken kind weer beter

Jan Jesse, een man die woont aan de dijk tussen Amerongen en Wijk bij Duurstede, had een jongen van 10 jaar. Op 11 november viel dat kind in het water en kwam onder de boot. De vader zocht wanhopig. Pas na een uur vond hij het kind. Hij bracht het op de kant en samen met zijn vrouw bad hij huilend Cunera om hulp. Direct kwam het kind tot leven en was weer helemaal gezond. Zijn ouders verzamelden wijn en koren. Dat woog bij elkaar net zoveel als het gewicht van het kind. Zij schonken dit aan de Cunerakerk.

4. Keulen (Duitsland) ziek kind genezen

In Keulen had een kind van tien jaar een erg gezwollen keel. Zelfs de mond van het kind stond er scheef van. De ouders hebben beloofd dat ze op bedevaart zouden gaan naar Rhenen. Direct na de belofte was de keel van het kind genezen. De ouders en het kind hebben hun reis naar Rhenen gemaakt en ze hebben God gedankt.

In een boekje over Cunera staan wel 44 wonderen. Vier van die wonderen staan hierboven. Lees ze.

Noem twee dingen die echt gebeurd kunnen zijn:

1.....

2.....

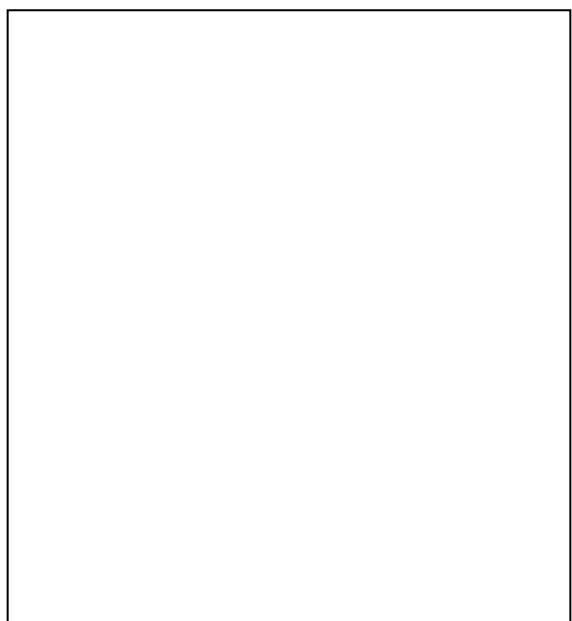
Noem twee dingen waarvan je denkt dat ze niet echt gebeurd zijn:

1.....

2.....

3. Je eigen houtsnede

Kies één van de wonderverhalen uit en maak daarvan een tekening. Werk met zwart potlood, zwarte stift, of zwarte pen. Let op: je mag verschillende stukjes van het verhaal een plaatsje geven in één tekening!

4. **Je eigen legende.** Het verhaal is te lezen onder: Verdieping van de didactiek kernopdracht 4.

Kijk naar het plaatje hieronder en schrijf er een wonderverhaal over

De man heet Willem Hac. Vertel wat er gebeurt en hoe Cunera helpt. Vertel ook welk geschenk de man aan de Cunerakerk gaat geven. Als je het lastig vindt om te beginnen mag je deze regels gebruiken: *'Daar is de vijand! Willem Hac rent zo hard hij kan! Zouden ze hem grijpen? ...*

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Verdieping van de didactiek

Opdracht 1 en 2:

De legende van Cunera staat zowel in het startverhaal als in de leestekst. Sommige onderdelen van de legende zijn na te spelen. In de Middeleeuwen werd dit naspelen van heiligenlevens veelvuldig gedaan. Vaak op en rondom een wagen. (*Uitbeelden*). Mensen kenden de verhalen en hadden kennis van de attributen welke aan een specifieke Heilige was verbonden. Zij herkenden deze daarom ook. Zie voor voorbeelden van Heiligen en hun attributen: Achtergrondinformatie voor de leerkracht.

Opdracht 3:

Je kunt kinderen ook vragen om zelf raadkaartjes te maken bij afbeeldingen van de Cunerakerk (die je kinderen kunt laten zoeken via internet). Wijs ze erop dat de kaartjes geschreven worden vanuit het perspectief van het ding zelf. Oefen hiermee door een object in de klas aan te wijzen en te vragen ‘Stel dat-ie zou kunnen praten, wat zou hij zeggen? Ik...-vul maar aan-...’ (*Proza*)

Werken met foto's en omschrijvingen kan ook in de kerk zelf. Laat kinderen de plek opzoeken van de foto en/of bijbehorende omschrijving. Zie hiervoor de leskist 'Het geheim van Cunera'. Leskist doosje met titel: Foto's.

Opdracht 4 -7

Deze opdrachten kunnen prima uitgediept worden:

- Vraag een kind om op de tafel te komen staan en de toren uit de beelden met zijn lichaam (bijvoorbeeld met de armen een spits maken). Vraag andere kinderen of het kind zo goed staat. Indien niet, hoe dan wel? Vraag wie een huis wil uitbeelden. Hoe laag t.o.v. de toren zijn de huizen? (Gaat de leerling op de grond zitten, of zelfs liggen?!) Datzelfde geldt ook voor de andere kerktorens. Laat een kind een toren in gedachten houden en in de goede houding gaan staan naast het kind dat de Rhenentoren uitbeeldt. Laat de andere kinderen raden welke toren er wordt uitgebeeld (*Uitbeelden*)
- Een kind dat voor toren speelt zal niet zelden ietwat stoer doen om zijn gezicht te redden. Speel daarop in: laat zien wat er gebeurd en vraag: 'Zijn torens trots?' Vervolgens kun je in gesprek gaan over competitie bij het bouwen van torens. Ook in de Middeleeuwen was de vraag wie de mooiste en grootste toren had al heel belangrijk. (*Gesprek*)
- Het is heerlijk om met houten blokken (uit de bouwhoek van de kleuters) of met andere materiaal de toren en/of de kerk na te bouwen. Dit lokt allerlei discussie op over de bouwvorm. (*Bouwen*)
- Datzelfde geldt voor het laten uitbeelden van de kerk in klei. Na het kleien geef je de kinderen een afbeelding van de Cunerakerk buitenzijde. Wat van de foto zien de kinderen terug in hun kerkjes? (*Kleien*)
- De kleine huisjes kun je dan ernaast zetten en je kunt zelfs een dialoog laten vormen. Wat zegt de toren- wat zeggen de huisjes – wat antwoordt de toren, etc. Laat de kinderen tweetallen vormen, huisje en toren, en laat ze telkens een briefje naar elkaar schrijven. (*Poëzie, proza*)
- In opdracht 6 gaat het over de spitsboog. Je kunt dit uitwerken door met kleurtjes verder vorm te geven aan de verticale lijnen in de toren. Waar doet het de kinderen aan denken? Gotische kerken willen de blik omhoog richten naar de hemel. (*visualiseren*)
- De spitsboog is ook na te bouwen met blokken. Laat zien dat blokken die je legt in de vorm van een spitsboog een sterke boogvorm vormen. Zo kun je met blokken een stukje buitenmuur bouwen met daarin ramen. Je kunt bespreken wat zo'n spitsboog sterk maakt. (*Bouwen*)
- De argumenten van opdracht 7 zijn ontleent aan een geschrift van Geert Grote (1340-1384) *Contra turrim Traiectensem*. Leuk is dat kinderen allerlei redenen kunnen hebben om het ermee eens of oneens te zijn. T.a.v. 4: leuk om de kinderen te verwijzen naar torens die scheef zijn gezakt met als beroemdste voorbeeld de toren van Pisa (*Argumenteren*)

Opdracht 8-9

Hoe bizar ook, rampen zijn een uitstekend middel om met kinderen stil te staan bij de bouw van een kerk. Wat brandt er? Wat is er van hout? Hoe zit zo'n kerk eigenlijk in elkaar? De kerk van Rhenen heeft gelukkig stenen gewelven. De driehoekige dakconstructie brandt af, maar de gewelven zorgen ervoor dat de brand niet lager in de kerk komt. Een recent voorbeeld van zo'n brand is die van de Notre Dame in Parijs in 2019.

<https://www.youtube.com/watch?v=f1q1bTHmjsw>. Die kun je aan de leerlingen laten zien. (Filmpje) Een sterkere werkvorm is om kinderen een A3 formaat uitgeprinte versie van de kerk te geven en te laten uitknippen wat er verwoest is. Het deel wat verwoest is kan vervolgens in stukjes geknipt worden en onder aan de kerk/toren neergelegd worden als puin. (Visualiseren)

Opdracht 10

Klassieke opdracht. Je kunt de raamvorm op zwart papier afdrukken en laten uitprikken/uitknippen. Voor het 'glas' kun je gebruik maken van sheets en glasverf. Cellofaanpapier kan ook. (Creatief). In de leskist zit transparant tekenpapier om te gebruiken bij deze opdracht. Het 'lood' kan ook met een dikke zwarte marker worden getekend. Voor extra inspiratie kunnen de kinderen nog kijken naar een filmpje over de ramen van de kathedraal van Reims in Frankrijk.

https://www.youtube.com/watch?v=ajX2mlxzc3Y&ab_channel=JenniferJulien

Kernopdracht 1 en 2

Deze opdracht nodigt natuurlijk uit tot discussie. Je kunt een link maken naar het geloof in wonderen in deze tijd. Weten de kinderen van iemand die 'een wonder' heeft meegemaakt? Hebben ze zelf een wonder meegemaakt? Wat is dan een wonder? Denk ook aan maatschappelijke fenomenen als Lourdes. Zie bijvoorbeeld ook:

<https://www.trouw.nl/nieuws/directeur-onderzoeksinstituut-stapt-op-na-genezingswonder~b05df10a/> (argumenteren)

Kernopdracht 3

De wonderverhalen over Cunera gaan vergezeld van houtsnedes. Op deze houtsnedes staan meerdere episoden uit de legende van Cunera. Natuurlijk kun je de kinderen laten werken op een groter formaat. Als je kiest voor A-3, kun je zelfs werken met houtskool. (Creatief)

Kernopdracht 4

Laat kinderen die deze opdracht moeilijk vinden eerst het antwoord op de volgende vragen opschrijven op een kladblaadje:

1. Wat gebeurt er?
2. Wat vraagt de Willem Hac aan Cunera?
3. Hoe helpt Cunera?
4. Wat geeft de man aan de kerk? Het schrijven van een verhaal zal daarna gemakkelijker gaan. Willem Hac is een naam die we terugvinden in de wonderverhalen over Cunera. Mooi om kinderen nadat zij hun wonderverhaal geschreven hebben, het wonderverhaal uit de Middeleeuwen te vertellen. Dat gaat zo: Willem Hac, een burger uit Rhenen, werd op straat overvallen door de vijand. Een ruiter zette zijn zwaard op Willems keel. Willem riep tot Sint Cunera. Toen krulde het zwaard wel drie maal om de hand van de ruiter. Van schrik liet de ruiter Willem gaan. Nog steeds is dat gekrulde zwaard te zien in de Cunerakerk. Daar hangt het als aandenken. Het gekrulde zwaard is overigens nu niet meer te vinden in de Cunerakerk, helaas!

Ideeën leskist 1

Gebruik de materialen op een thematafel, of laat kinderen een tentoonstelling maken. (Exposeren).

Ideeën leskist 2

De priesters van de Cunerakerk behoorden tot de Duitse orde. Vandaar dat er een witte mantel met een kruis in de leskist zit – de mantel van de Duitse orde. De Duitse orde vindt haar begin bij ridders die ter kruistocht trokken naar Palestina en later naar het oosten (de Baltische staten). Deze ridders organiseerden zich in de vorm van een orde, met eigen aanvoerders en eigen ordehuizen. De orde had ook in Nederland een netwerk van vestigingspunten waarvan uit zij (financieel) werd gesteund.

Eén van die vestigingspunten was Rhenen, waar de orde een huis had en het beheer had over de Cunerakerk. In de Cunerakerk dienden vier priesters van de Duitse orde. Vandaar het kleed.

De nonnenkledij verwijst naar het Agnietenklooster in Rhenen. Vanuit dat klooster kwamen de zusters via een onderaardse gang onder de straat door in de kerk de diensten bijwonen. De monnikspij is ingevoegd voor de entourage. Monniken zijn vanzelf belangrijk voor de geestelijke belevingswereld in de Middeleeuwen. Laat de kinderen de kledij aantrekken. Zet de schoolbel uit en laat hen met de handbel door de school trekken en de schooltijden aankondigen! (Uitbeelden)

Ideeën leskist 3

De leskist bevat foto's en platen van de Cunerakerk. Vraag de kinderen in de kerk op de plek op te zoeken waar de foto is gemaakt. En de plek te markeren op de plattegrond van de kerk. Zie ook hierboven bij de toelichting van opdracht 3. Leskist doosje: Foto's

Ideeën leskist 4

Tevens bevat de leskist fotomateriaal van kerken in Utrecht en Amersfoort. Hiermee kun je een ontwerpatelier maken in de klas. Trek de mantel van de Duitse Orde aan, zeg dat je priester van de kerk bent en dat je graag een mooie grote Cunerakerk wilt. Vraag kinderen om mee te helpen met ontwerpen. Laat ze het fotomateriaal bekijken en laat ze opschrijven welke dingen ze willen overnemen van andere kerken. Een paar belangrijke tips:

-De Mariakerk uit Utrecht is een Romaanse kerk (behalve het koor, overigens). Kleine ramen, ronde in plaats van spitse bogen, soberheid. Spreekt dat kinderen aan? En het is in de 15^e eeuw niet meer in de mode, het Romaans is een oudere bouwstijl. Is dat een argument om dan maar niets van de Mariakerk over te nemen?

-De Domkerk is een basiliek, de Joriskerk en de Jacobijkerk zijn echter hallenkerken. Bij een basiliek is het middenschip hoger dan de zijbeuken, bij een hallenkerk is het plafond overal even hoog. Wat vinden de kinderen mooier? (ontwerpen)

Laat kinderen schetsen maken als echte bouwmeesters en roep materialen te hulp (blokken van de kleuters, klei, etc.) om bouwkundige problemen bespreekbaar te maken. Zie ook de tips bij de opdrachten 4-7 hierboven. (ontwerpen en uitproberen)

Powerpoint presentatie bouwstijlen

https://www.youtube.com/watch?v=OXNxFAQ0ANws&ab_channel=MeneerPaulussen

Vraag de kinderen hoe je aan geld komt. In verband hiermee is het volgende filmpje interessant voor kinderen: <https://www.youtube.com/watch?v=hwFqGS489bc>

Bespreek het bouwen van een kerk, bijvoorbeeld aan de hand van het boekje van Macaulay, De kathedraal. Het verhaal van de bouw. Laat kinderen een actieplan ontwerpen. Wat gebeurt eerst en wat daarna? Wie doet wat, welke materialen, enz. (ontwerpen). Het boek De kathedraal, het verhaal van de bouw, van David Macaulay bevindt zich in de leskist.

Excursies en leskisten

Cunerakerk

De Cunerakerk leent zich prima voor een bezoek met kinderen. Het Cuneragilde verzorgt rondleidingen, maar in overleg kan de leerkracht ook eigen activiteiten uitvoeren.

Een greep:

- Blinddoek de kinderen en laat ze een rondje rond de kerk lopen met de hand aan de muur. Een prachtige ervaring met al die steunberen en zo'n oude muur! (Voelen)
- Vertel de kinderen dat de kerk in de oorlog beschadigd is geraakt door bommen. Welk stukje van de kerk is de kinderen het meest dierbaar? Wat mag echt niet beschadigen? Waarom kies je dat? Dit kan buiten en binnen. (Waarderen)
- Laat kinderen een stukje van de kerk vastleggen. (Tekenen, of fotograferen)
- Fotopuzzelen is leuk. Dit kan zowel buiten als binnen. Zie de didactische verdieping van opdracht 3 en 'ideeën voor de leskist 4'
- Meten kan uitstekend met je lichaam. Vraag wat de kinderen willen meten. Kinderen kunnen elkaars hand vasthouden en dan afstanden meten. Dit kan zowel binnen als buiten de kerk. Hoeveel kinderen met uitgestrekte armen passen in een kerkraam? Een steunbeer? Een pilaar? Een zijbeuk? De lengte van de kerk? De hoogte? Natuurlijk kun je ook een meetlint, of andere meetmanieren gebruiken. (meten)
- Zingen in de kerk is een prachtige beleving van de ruimte. Oefen van tevoren in de klas. Mooi is om kinderen op verschillende plekken in de kerk neer te zetten. Samen zingen kan, of wisselzang. (Zingen)
- In 1936 is één van de pilaren van de Cunerakerk ingestort. Ga bij een pilaar staan, geef de kinderen papiersnippers (steenpapier is gaaf) en vraag neer te leggen op de vloer tot hoever de stenen volgens hen liggen. Wat stort er in? Hoe werkt een gewelf eigenlijk? (Onderzoeken)
- Welk ding uit de kerk heeft heel veel meegemaakt? Stel dat-ie kon praten, wat zou hij zeggen? Schrijf dat op. (verhaal)
- In de kerk is nog ergens het kruis van de ridders van de Duitse orde te zien. Wie kan dat vinden? Stukje gebrandschilderd glas in een van de ramen).
- In de leskist zitten 2 verrekijkertjes. Als je buiten rond de kerk loopt, kan je de kinderen wijzen op de ramen en bogen, de pinakels en op de waterspuwers. Laat de kinderen door de verrekijker de waterspuwers bestuderen en beschrijven.

Let op: Er gaat niets boven een fysiek bezoek aan de Cunerakerk, maar wil je nog eens kijken, of wil je alvast kijken, dan kun je dit doen via de virtuele omgeving: <https://www.cunerakerk.nl/>

Of een 'virtuele omgeving' van vroeger: <https://www.stadrhenen.nl/general/cunerakerk-interieur-1638/>

Het Cuneraheuveltje.

Op pelgrimage van de Cunerakerk naar het Cuneraheuveltje

Elo en zijn opa waren pelgrims. Zij kwamen van buiten Rhenen naar Rhenen toe (gelopen) om in de Cunera processie mee te lopen. Om de hele Cunera processie te lopen is wel een dag nodig. Maar het is mogelijk om met de kinderen als pelgrims een stukje van de oude processie te lopen van de Cunerakerk naar het Cunera heuveltje Cuneralaan 14, Rhenen. Vroeger stond hier een kapel.

In de lade *Er op uit* treft je de aanwijzingen voor de wandeling naar het Cuneraheuveltje.

In het plaatsje Echternach wordt elk jaar de springprocessie gehouden. Ook de scholen doen hieraan mee. https://www.youtube.com/watch?v=WCMAl0cyOEI&ab_channel=ch3stnt0

Kijk naar het filmpje en bedenk of je tijdens de pelgrimage naar het Cuneraheuveltje misschien ook

een stukje kan springen.

Ook kan je uitleggen dat veel pelgrims wandelen in stilte. Dit doen zij om zich te kunnen concentreren op het wandelen en hun gedachte de vrije loop te kunnen laten gaan. Je zou de kinderen kunnen vragen de terugweg in stilte, dus zonder te praten af te leggen. Naderhand kan je hen naar hun bevindingen vragen.

Voor extra inspiratie over pelgrimerende jongeren kunnen de kinderen naar het volgende filmpje kijken:

Over pelgrimerende jongeren

https://www.youtube.com/watch?v=EMFwAW-gi64&ab_channel=ChartrespilgervereinSchweiz

Stadsmuseum

In het Stadsmuseum kun je een Cunerabeeldje, alsmede enige liturgische voorwerpen bezichtigen. PEER ontwierp een toegepaste museumles. In de lade Museum bezoek bevindt zich de informatie die nodig is om een museumles te reserveren en ook het boekje dat leerlingen daarbij kunnen gebruiken.

Museum Catharijne Convent Utrecht

Een prachtig museum dat veel waarde hecht aan educatie. Dit is hét museum over het religieuze leven in de Nederlanden. Hier wordt ook de halsdoek van Cunera bewaard.

<https://www.catharijneconvent.nl/>

Leskisten:

Procedure uitleen leskisten door Stadsmuseum Rhenen

In totaal komen er 6 leskisten voor uitleen en 1 museumleskist die in het museum blijft.

De leskisten worden aan de buitenkant voorzien van een thema sticker en de naam van het thema en eventueel een nummer.

Uitleentermijn leskist

De termijn bedraagt 3 weken. De kist kan op een later tijdstip weer geleend worden.

Reservering

De aanvraag voor de reservering dient 1 week van te voren gedaan te worden bij Karel Troostheide

ktroostheide@gmail.com

Telefoon: 06 51501602

Transport bij uitleen

Op het afgesproken tijdstip haalt een medewerker van de school de gereserveerde leskist op in het Stadsmuseum. De medewerker van het museum zorgt dat de kist (na controle op de inhoud) klaar staat.

Inlevering leskist

De medewerker van de school maakt een afspraak om de leskist weer in te leveren bij het Stadsmuseum. De medewerker van het museum controleert de inhoud van de kist op basis van de inhoudsopgave en noteert of verbruiksmaterialen aangevuld moeten worden en geeft dat door aan het team PEER Conchita de Jong drexjongtravel@hotmail.com of Henny Boor hboor21@planet.nl

Museumleskist

Deze kist blijft in het museum en wordt gevuld met historische voorwerpen in uitgeholde vormen in piepschuim zodat objecten weer teruggelegd worden op hun eigen plaats. PEER zorgt voor aanschaf van de kist en het Stadsmuseum voor de vulling en de inbedding.

Literatuur:

Akerboom, T.H.M. ‘Je moet de dood in het leven zien...’ Over het verband tussen de ‘Ars moriendi’ en Luthers Sermon von der Bereitung zum Sterben’ in: K. Zwanepol (red), *Luthers erfenis* (Zoetermeer 1996), 107-133.

Berg, W. van den, ‘Brandgevaarlijk! De Cuneratoren in 1897’ in: *Oud Rhenen* 34-2 (2015), 4-29.
Opgehaald juni 2020 van <https://www.oudrhenen.nl/wp-content/uploads/2018/01/Oud-Rhenen-2015-2spec..pd>

Carasso-Kok, M., ‘Cunera van Rhenen tussen legende en werkelijkheid. Historische elementen en receptie van een Noord-Nederlands heiligenleven’ in: *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 4 (2001) 28-65.

Dat leven van Cunera. Transcriptie van 'Dat leuen ende die passie vander heylicher maget sinte Cunera die in die stadt van Rhenen rustende is. Met haer tekenen ende mirakelen die gheschiet sijn ende noch dagelick geschien die God gedaen heeft doer die heyliche (ca. 1530), J. Combrink ed. (Rhenen 1988).

Deys, H.P., ‘Het Cunerafeest in Rhenen in 1571’ in: *Maandblad Oud-Utrecht*, 60 7/8 (1987), 75-79.
Opgehaald juni 2020 van <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/290115>

Emmens, K., ‘De oude littekens van de Cunerakerk te Rhenen’ in: *Geschiedenis van Rhenen*, 110-119.

Geert Grote,

https://www.dbnl.org/tekst/grot001rrpo01_01/grot001rrpo01_01.pdf

Jong, A.J. de, ‘Het sint Cuneragilde en andere memories’ in: *Geschiedenis van Rhenen*, 142-151.

Mulder-Bakker & Carasso-Kok (red.), *Gouden legenden. Heiligenlevens en heiligenverering in de Nederlanden* (Hilversum 1997)

Run, A. van, *Het doksaal van de Cunerakerk in Rhenen* (Utrecht 2019).

Staal, C., ‘Die dwale van Sinte Cunera. Wonderen met de wurgdoek’ in: *Geschiedenis van Rhenen*, 132-141

Strous, W.H. (red), *Reformatie in Rhenen* (Rhenen 2017).

Wackers, *Met ogen van toen. Schoonheid en wetenschap in de middeleeuwse kunst* (Amsterdam 1996)

<https://cuneragilde-rhenen.nl/de-legende-van-cunera/>

Lodewijk van Leefdael en de kleurrijke Cunera-aflaat van 1475 (oud Rhenen)

<https://www.youtube.com/watch?v=hwFqGS489bc>

<http://cuneragilde-rhenen.nl/beiaard/beiaard-cuneratoren/>

